

גורמי ההשפעה על התנהגותו של יוסף במפגש עם אחיו וביטויים

א. נקודות המבט של הסיפור

אחד הסיפורים הדרמטיים ביותר בתורה, סיפור המצליח לרגש בכל קריאה מחדש, הוא סיפור האיחוד בין יוסף לאחיו - לאחר ניתוק של עשרים ושנים. הסיפור מותח מצד עצמו, אולם כח השפעתו הוא בהיותו אנושי וקרוב. הסיפור מכיל אמוציות עמוקות ומערבולת של תחושות הנעות בין כעס לחמלה, בין שנאה לגעגוע, ובין שאיפת נקם למחילה.

כפי שנראה, הכתוב מאמץ את נקודת המבט של שני הצדדים, ובכך יוצר בקורא הזדהות עם כל אחד מהם. האהדה המוחלטת ליוסף איננה נסדקת, אולם חשיפת רגשות האחים, תהליך החרטה וההלקאה העצמית שהם עוברים, והשתוממותם על הטיפול החשדני כלפיהם מצד הבחיר המצרי, משחררת בקורא רגשות של אמפטיה גם כלפיהם. בשלב מסוים, אף נוצרת תהייה על פשר ההתעללות של יוסף בהם בתקופת שהותם במצרים.

נקודת המבט של יוסף נחשפת ונסתרת בו זמנית. כך, הקורא שותף לחוויות הרגשיות המתעוררות בו למראה אחיו, אולם אינו שותף לכח המניע את פעולותיו. מצד אחד, הקורא מכיר את קורות יוסף בשנות הנתק מבית הוריו, בניגוד לשתיקת הכתוב ביחס לקורות האחים בשנים אלו¹. אולם מצד שני, הקורא איננו שותף לתהליך עיבוד הטראומה בנפשו של יוסף, ולרגשותיו כלפי האחים והאב בעקבותיה (מלבד המייחסות עקיפה של יוסף, באוזני שר המשקים לאירוע המכירה 'כי גנבתי מארץ העברים...') [בראשית מ', ט"ו], ולרמיזה להשלמה עם מצבו בנימוק לקריאת בנו מנשה [שם מ"א, נ"א].

ב. התכנית של יוסף

החלל של נקודת המבט הנסתרת, הוליד במשך הדורות פרשנויות רבות שניסו למלאו. פרשנים שונים יחסו ליוסף תכנון של מהלך המפגש עם משפחתו. שלבי המהלך נחשפים בתיאור ירידת האחים למצרים וההתקלות עמו, והמהלך מגיע אל סיומו בפרץ בכי התוודעותו באמצעו של נאום יהודה, ובקשתו להוריד את אביו מצרימה. נציג בקצרה את השערות מטרות המהלך שהציעו הפרשנים²:

1. יוסף נוקם באחיו מידה כנגד מידה. כך כותב האברבנאל (בראשית מ"ב, ז'-ח)³:

¹ מלבד סיפור יהודה ותמר, אשר לגבי מועד התרחשותו חלוקות הדעות, וחלקן מעלות ספק אם התרחש במהלך שנים אלו או קודם לכן.

² הצעות אלו פותחו והורחבו בפרשנות המאוחרת, אנו נביא מדגם חלקי בלבד של הפרשנים שנקטו בכל אחת מהדעות.

³ יהודה שביב (מהדיר), פירוש התורה לרבינו יצחק אברבנאל: בראשית (מהדרת חורב) ירושלים תשס"ז, מ"ב, ז'-ח, עמ' 709-710.

"ולזה אחיו לא היו ראויים לעונש על מכירתו, רוצה לומר עונש מיתה כ"גונב איש ומכרו". אבל על כל פנים היו ראויים לעונש על מכירתו מצד מחשבתם הרעה ... ולזה התנהג יוסף עמהם מידה כנגד מידה, כי לא הרע עמהם בפועל, אבל בצער מחשבתם כשם שהם לא עשו לא רע אבל צערו אותו בחשבם להרע לו ואלהים חשבה לטובה. והנה אחי יוסף חטאו נגדו במה שחשדוהו לרכיל ומביא "את דבתם רעה אל אביהם", ולזה שנאוהו "ולא יכלו דברו לשלום" בחשבם שהיה מדבר אליהם לשלום כדי לרגל ענייניהם, ואם שהשליכו אותו אל הבור שהיה שם אסור ולא יוכל לצאת וללכת אנה ואנה, ואם במה שנתנוהו לעבד למדיינים ההולכים מצרים. ולכן הספיק ה' בידו שהענישם בדומה לדברים ההם בעצמם".

2. יוסף מנסה להגשים את חלומותיו. כך כותב הרמב"ן (בראשית מ"א, ד):

"...כי בראות יוסף את אחיו משתחיים לו זכר כל החלומות אשר חלם להם וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת, כי יודע בפתרונו כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון, והנה אנחנו מאלמים אלומים, כי {אנחנו} ירמוז לכל אחיו אחד עשר, ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני, וכיון שלא ראה בנימן עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו לקיים החלום הראשון תחילה: ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם, ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השניה, כי היה אביו בא מיד בלא ספק. ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני".

3. יוסף בודק מהו התהליך שעברו האחים ומנסה להחזירם בתשובה. כך כותב הספורנו:

"ותרב משאת בנימין - לראות אם יקנאו בו" (ספורנו בראשית מ"ג, ל"ד)
"תשים בפי אמתחת הקטן - לראות איך ימסרו עצמם עליו כדי להצילו" (שם מ"ד, ב')
וכן כותב האברבנאל:

"ראה להביאם בנסיון לדעת אם בשתיים ועשרים שנה שלא ראה אותם שינו את תכונותיהם, ואם נתחרטו ממה שעשו נגד ובאיזו תכונה קיימת היו. ולכן הבחינם באמור אליהם 'מרגלים אתם' עד אשר ראה שעשו תשובה שלימה כמו שאמרו 'אבל אשמים אנחנו'" (אברבנאל, שם)

4. יוסף בוחן את מצבו מבחינת משפחתו. כך העלה הרב יואל בן נון⁴:

⁴ י' בן נון, "הפלוג והאחדות: כפל הטעות והלם הגילוי: מפני מה לא שלח יוסף אל אביו?" מגדים א, עמ' 20 - 31.

ד. נתינת דעתנו לשאלה, מדוע משתף אותנו הכתוב בתייעוד הבלבול וסערת הרגשות העוטפים את יוסף, בניגוד לשתיקת הכתוב ביחס לרגשותיו של יוסף כלפי האחים מרגע השלכתו לבור. (בעיון לפרשת ויגש)

ג. דברי יוסף לאחיו ופעולותיו המעלים תמיהה

כאמור, ישנן מספר פעולות המבצע יוסף, המעלות תמיהה:

1. 'ויתנכר אליהם' – מרבית הפרשנים מפרשים את הפועל כביטוי לזרות. מדוע השים עצמו יוסף כזר להם ולא חשף את זהותו?
2. מדוע מאשים יוסף את אחיו בעוון ריגול, כשמטרת בואם ידועה לו?
3. מהי סיבת המאסר שגוזר עליהם יוסף, האם לא יכול היה להתנות את אספקת המזון בעתיד בהבאת בנימין?
4. מדוע משיב יוסף לאחיו את כספם?
5. מדוע דוחה יוסף את המפגש עם אחיו עד הצהריים ומפקיד את ארוח אחיו בביתו בידי האישי?
6. מה פשר הושבת אחיו על פי סדר גילם?
7. מדוע ציווה יוסף על הטמנת גביעו באמתחת בנימין?
8. מדוע גרמו דברי יהודה לשבירתו של יוסף ולחשיפת זהותו?

ד. גורמי השפעה המנתבים את פעולות יוסף

מעשיהם של רוב בני האדם נובעים משילוב של הצבת מטרה ומחשבה לגבי תוצאותיה הרצויות, ומפעולות אינסטינקטיביות שהכח המניע אותם הוא הרגש הטבעי האופף את האדם בשעת פעולתו. המינון של כל אחד מהכוחות הינו תלוי אישיות ותלוי סיטואציה. במצב של שגרה האדם נוטה לפעול על פי תכנון מוקדם, תוך הקפדה על השגת היעד המוגדר, ואילו במצב של הפתעה, או של סיטואציה בעלת אספקטים רגשיים, תגובותיו האינסטינקטיביות של האדם עלולות לגבור על פעולותיו המתוכננות, מבלי לעבור במעבדת השכל הבוחנת את תרומתם להשגת היעד המוגדר.

נמנה אם כן את מניעי פעולותיו המתוכננים והנשלטים של יוסף, כפי שניתן ללמוד מהכתוב, ולצידם את גורמי ההשפעה הפסיכולוגיים בהתאם למציאות הטעונה הקיימת במפגש עם אחים. הזכרון האחרון מהם מהאחים, הוא ריח סעודתם בשעה שהוא נתון בין חיים למוות, מתחנן על נפשו בבור נטוש בואכה דותן.

1. תודעת שליחות

תודעת השליחות של יוסף נזכרת בדבריו בצמתי דרכים, בהם הוא נקרא לפעול, או לנמק את בחירתו המנוגדת לנטייתו הטבעיות של האדם.

נסיונות הפיתוי של אשת פוטיפר נהדפים על ידי יוסף, תוך שהוא חושף את מניעי התנגדותו:

"וַיִּמְאֵן וַיֹּאמֶר אֶל אֲשֶׁת פּוֹטִיפָר הֲאֵדְנִי הֲאֵדְנִי לֹא יָדַע אֶתִּי מִה בְּבֵית וְלֹא אֶשָׁר יֵשׁ לִּי נֶתֶן בְּיָדִי: אֵינְנִי גָדוֹל בְּבֵית הַזֶּה מִמֶּנִּי וְלֹא חֲשֶׁךְ מִמֶּנִּי מֵאוֹמָה כִּי אִם אוֹתָךְ בְּאֶשֶׁר אֶתְּוֹ אֶשְׁתּוֹ וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הַרְעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת וְחָטָאתִי לֹא-לֵהִימ" (בראשית ל"ט, ח'ט')

"ויוסף פותר: להביא את בנימין - אחיו בן אמו. הוא ידע הכול - למה נכנע אבא? ומה קרה? ומה יהיה? על-כן ירד בנימין, יוחלף בשמעון, ויישאר אצל יוסף. ממנו אפשר היה לדעת הכול על "אביכם הזקן אשר אמרתם", ועל כל אשר אירע בינתיים. אז גם יוכל יוסף להחליט אם להפר את שתיקתו אם לא".

המשותף להשערות אלו הוא ההתייחסות להתנהגות יוסף ולדבריו כמתכוננים, וכבעלי יעד מוגדר, והמחלוקת ביניהם היא בשאלת היעד שהציב יוסף לעצמו⁵. בדברי הבאים ארצה לטעון, שהמאפיין את פעולות יוסף ואת דבריו הוא הבלבול וחוסר התכנון הנובעים מעוצמת ההתרגשות לנוכח הסיטואציה הטעונה והבלתי צפויה. יתכן שבדמיונותיו הפרועים של יוסף הוא הכין את עצמו לקראת מפגש עתידי עם האחים, ואולי אף תכנן את שאלותיו ואת הדברים שישמיע באוזניהם, אולם אלו נשארו בחזקת דמיון. כך, התדהמה לנוכח המפגש הבלתי מתוכנן עם כל עשרת אחיו בו זמנית, כשהוא במעמד של שליט והם במעמד של נזקקים הבאים לאתר מקורות מחיה בנכר, טרפה את כל מחשבותיו והעמידה אותו פעור פה, נטול מחשבה צלולה.

יטען הטוען ויאמר: אכן, במפגש הראשון עם האחים נתפס יוסף המום ובלתי מוכן ועל כן יתכן שדבריו ומעשיו היו ספונטניים ומנווטים על פי הרגש הרגעי. אולם, לאחר מכן, משעה שנפרד מהם ויצר סדר במחשבותיו, הרי שפעולותיו מתוכננות לקראת השגת היעד המיוחל, כפי שהציעו המפרשים השונים.

על שאלה זו נראה שניתן לענות שתי תשובות: האחת, מרבית ההוכחות להצעות הפרשנים מתבססות על פעולותיו הראשונות של יוסף במפגש הראשון והבלתי צפוי עם אחיו. השניה, יוסף שרוי בכאוס מוחלט בכל הקשור למשפחתו: אביו, אחיו הקטן, נחלת המשפחה בשכם, ובעיקר מטרידה אותו הסיבה שהובילה לאכזריות האחים כלפיו, להתעלמות מתחינותיו כששכב בבור, ולהחלטתם הבלתי ברורה למכרו לישמעאלים. שאלות רבות מציפות את מוחו ומייחלות למענה, אולם יוסף החליט בינתיים שלא לחשוף את זהותו. יכולת התכנון שלו מוגבלת, שכן כל מידע שיזרק לחלל המפגש, עשוי לטרפד את התכנון המוקדם, ולהפכו לבלתי רלוונטי. יתכן שבסופו של יום, כשיוסף שב לביתו לנוח מעמל יומו וליצור סדר במחשבותיו, כשהשינה ממאנת לבא, הוא מתכנן את מהלכיו הבאים, אולם אלו משתנים ומתהפכים במפגש המיוחדש. במפגש זה הפך הדמוני של אחיו, שנחקק בליבו במשך 22 שנות הניתוק, הולך ונסדק ותחתיו הוא מגלה רגישות דאגה ומסירות.

בדבריו הבאים ננסה להוכיח את עמדתנו תוך התייחסות לנקודות הבאות:

- א. מניית התמיהות העולות מדברי יוסף לאחיו ומדרישותיו מהם.
- ב. הצעת שלושה גורמי השפעה אפשריים המנתבים את פעולותיו.
- ג. מעקב אחר ניסיונות התמרון של יוסף בין שלושת גורמי השפעה על ידי ניתוח דבריו ופעולותיו שנמנו בסעיף א, והוכחה כי סערת הרגשות המציפה את מחשבתו מונעת ממנו התוויה של תהליך פעולה מתוכנן שיוביל להשגת יעד מוגדר. (בעיון לפרשת ויגש)

⁵ על הקשיים שמעלה כל אחת מהשיטות תוכלו לקרוא בתגובות למאמרו של הרב יואל בן נון, בחוברת ב של מגדים.

עתידין אחיך שיכתבו על אבני אפוד ואתה ביניהם, רצונך שימחה שמך מביניהם ותקרא רועה זונות? דכתיב: (משלי כט) ורועה זונות יאבד הון. מיד: (בראשית מט) ותשב באיתן קשתו, א"ר יוחנן משום ר' מאיר: ששבה קשתו לאיתנו, ויפוזו זרועי ידיו - נעץ ידיו בקרקע ויצאה שכבת זרעו מבין ציפורני ידיו, מידי אביר יעקב - מי גרם לו שיחקק על אבני אפוד? אלא אביר יעקב, משם רועה אבן ישראל - משם זכה ונעשה רועה"

(בבלי סוטה לו ע"ב)

האם יוסף נצח בכל פעם שהתרחש מאבק מאין זה?

2. שאיפת נקמה

תיאור התנהלותו של יוסף בשנות חייו בבית יעקב מסגירה ניתוק מסוים מאחיו, ונוצר הרושם שהוא אינו ער לשפתם הרגשית. כך, יוסף מביא את דיבת האחים מבלי לחשוב על השנאה שפעולה כזו עשויה לעורר. כמו כן, יוסף מספר את חלומותיו לאחים, ללא רגישות ביחס להשלכות הרגשיות שתהיינה לכך. בהמשך, יוסף מתרצה ללא היסוס לבקשת אביו לצאת לבדו, ללא כל אמצעי הגנה, לראות את שלום אחיו בצאן, מבלי לחשוש לחייו. ובאותו סיפור, יוסף אינו מבין שהופעתו אל מול אחיו בלבוש כתונת הפסים עשויה לעורר מחדש את קנאתם, שאולי שכחה קמעה בפסטורלית המרעה בשכם ובדוּתן.

תלישותו של יוסף מוצאת את ביטויה גם בהתנהלותו היומיומית, כפי שניתן ללמוד ממסעו לשכם, שם הוא טועה בדרך, אך אינו מעלה על דעתו לבקש עזרה (בניגוד ליעקב שעם הגעתו לחרן נעזר ברועים). תלישות רגשית זו הותירה את יוסף, קרוב לודאי, המום ומשתאה לנוכח עצמת השנאה והאכזריות של האחים כלפיו, לכאורה, על לא עוול בכפו. הנסיון להבין על מה ולמה נותק ממשפחתו והופקר לחסדם של עוברי אורח ישמעאליים, הטריד מן הסתם את מנוחתו בשעות הבדידות הרבות בנכר.

יוסף, בדומה ליעקב, מתפכח מתמימותו בסביבה נכרית, בה הוא רוכש תכונות תקשורת בסיסיות, ונחשף לשקר ולעורמה כנורמות התנהלות מקובלות. השפעתו (החיובית) על יוסף מתבררת בבית הסוהר, כשמגלה רגישות למצב רוחם הקודר של שר האופים ושר המשקים:

"וַיבֹּא אֵלֵיהֶם יוֹסֵף בְּבֹקֶר וַיֵּרָא אֹתָם וְהֵגֵם זַעֲפִים: וַיִּשְׂאֵל אֶת סֵרְיָסִי פְּרֹעֵה אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּמִשְׁמַר בֵּית אֲדֹנָיו לֵאמֹר מִדּוּעַ פְּגִינְכֶם רָעִים הַיּוֹם" (שם מ', ו'ז')

השפעה זו באה לידי ביטוי גם בבחירתו על ידי פרעה כמנהיג האולטימטיבי, שבכוחו לנהל מדינה ולתקן תקנות לשעת חרום, מבלי לחשוש להיווצרותם של קיני התנגדות מקרב ההמון:

"וַיֹּאמֶר פְּרֹעֵה אֶל יוֹסֵף... אֵין נְבוֹן וְחָכֵם כְּמוֹךָ: אֲתָה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיךָ יִשְׁק כָּל עַמִּי רַק הַפֶּסָא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ" (שם מ"א, ל"ט-מ')

כיצד תשפיע התפכחות זו על יחס יוסף למעשה אחיו: האם חשיפתו לתכני השלטון, לתכונות הקנאה ולרדיפת השררה, לא פזרה את הערפל והבהירה את מניעיהם האפלים של אחיו בהפשטת כותנתו ובהשלכתו לבור? האם התובנה החדשה לא תיצור בקרבו שאיפת נקם, ורצון להוכיח את נצחונו, חרף רצונם, והודות לו? מעמדו הרם מתואר היטב בכתוב:

"וַיֹּסֵף הוּא הַשְּׁלִיט עַל הָאָרֶץ הוּא הַמְּשַׁבֵּיר לְכָל עַם הָאָרֶץ וַיֵּבֹאוּ אֲחָיו יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּ לוֹ אַפְּסִים אֲרָצָה" (שם מ"ב, ו')

יוסף מדגיש בפתרון חלומות שר האופים ושר המשקים כי מקור ההשראה הינו א-לוהי:

"וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו חֲלוֹם חֲלָמְנוּ וּפְתָר אֵין אִתּוֹ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הֲלֹא לֹא-לֵהִים פְּתָרְנִים סִפְרוּ נָא לִי" (שם מ', ח')

יוסף, המצליח לפענח את חלום פרעה, במקום שמומחי החלומות כשלו, אינו מתהדר ביכולותיו, ומשתף את הנוכחים עם מקורות השראתו:

"וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת פְּרֹעֵה לֵאמֹר בְּלִעְדֵי אֱ-לֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פְּרֹעֵה" (שם מ"א, ט"ז)
 "וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל פְּרֹעֵה חֲלוֹם פְּרֹעֵה אֶחָד הוּא אֶת אֲשֶׁר הָא-לֹהִים עָשָׂה הַגִּיד לְפְרֹעֵה" (שם, כ"ה)
 "הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל פְּרֹעֵה אֲשֶׁר הָא-לֹהִים עָשָׂה הָרְאָה אֶת פְּרֹעֵה" (שם כ"ח)⁶

תודעת השליחות כה עמוקה אצל יוסף, עד כי היא נחקקת גם בליבו של פרעה הממנה אותו עקב כך למשנה למלך:

"וַיֹּאמֶר פְּרֹעֵה אֶל עֲבָדָיו הַנְּמַצָּא כִּזֶּה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱ-לֹהִים בּוֹ: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֵה אֶל יוֹסֵף אֲחֵרֵי הוֹדִיעַ אֶ-לֹהִים אוֹתָךְ אֶת כָּל זֹאת אֵין נְבוֹן וְחָכֵם כְּמוֹךָ: אֲתָה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיךָ יִשְׁק כָּל עַמִּי רַק הַפֶּסָא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ" (שם, ל"ח-מ')

עומק הכרתו של יוסף כי גורלו המר נגזר מחמת התפקיד שיועד לו במצרים, מוכח מהנימוק המתלווה לקריאת שם בנו השני:

"וְאֵת שֵׁם הַשְּׁנִי קָרָא אֶפְרַיִם כִּי הִפְרִנִי אֱ-לֹהִים בְּאָרֶץ עֲנִי" (שם, נ"ב)

שיאה ההרואי של התודעה הוא הדברים שמשמיע יוסף בפני אחיו כדי לנקותם מתחושת אשמה וחרטה על מעשיהם האכזריים בו. המילה ש-ל-ח מופיעה בדבריו שלוש פעמים ומלמדת על רעיון העומק שבדבריו:

"וַעֲתָה אֵל תַּעֲצְבוּ וְאֵל יַחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי מִכְרַתֶּם אֶתִּי הִנֵּה כִּי לְמַחִיָּה שְׁלַחְנִי אֱ-לֹהִים לְפָנֵיכֶם: כִּי זֶה שְׁנַתִּים הִרְעַב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חֵמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חֵרִישׁ וְקִצִּיר: וַיִּשְׁלַחְנִי אֱ-לֹהִים לְפָנֵיכֶם לְשׁוֹם לְכֶם שְׂאֵרִית בְּאָרֶץ וְלִהְיוֹת לְכֶם לְפָלִיטָה גְדֹלָה: וַעֲתָה לֹא אֲתֶם שְׁלַחְתֶּם אֶתִּי הִנֵּה כִּי הָא-לֹהִים וַיִּשְׁמַנֵּי לְאֵב לְפְרֹעֵה וְלֵאדוֹן לְכָל בֵּיתוֹ וּמִשָּׁל בְּכָל אָרֶץ מִצְרַיִם" (שם מ"ה, ה'ח')

יוסף ממשיך להפיג את חשש האחים מנקמתו בהם לאחר מות אביו, בהציגו את מטרת השליחות שהתאפשרה הודות למעשה מכירתו, כמי שגוברת על כוונת הזדון שהניעה את פעולתם:

"וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֵל תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֲלֵהִים אֲנִי: וְאֲתֶם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱ-לֹהִים חֲשַׁבָה לְטָבָה לְמַעַן עָשֶׂה כִּיֹּם הַזֶּה לְהַחִיֵּת עִם רַב" (שם נ', י"ט-כ')

נוכל, אם כן, להצביע בברור על הכרת יוסף בהיותו שליח של מהלך א-לוהי, כמניעה את פעולותיו. תודעה זו גם מצליחה לדחוק יצרי תאוה, כבוד, יוקרה ונקמה בקרב יוסף, ולנתב את פעולותיו בהתאם ליעוד שהושת עליו על ידי הא-ל.

האם תודעת השליחות מצליחה לגבור תמיד על מניעי פעולה פסיכולוגיים-אנושיים בקרב יוסף?

המדרש מיטיב לתאר מאבק פנימי המתחולל בקרב יוסף בעת מעשה הפיתוי של אשת פוטיפר:

"ותתפשהו בגדו לאמר וגו' - באותה שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון, אמר לו: יוסף,

*

רגשותיו של יוסף כלפי משפחתו לא הוזכרו עד לרגע המפגש, והשערותינו לגביהם מבוססים על הטבע האנושי בכללותו. אולם, מרגע המפגש עם האחים, מצטייר יוסף כמי שאינו מסוגל לשלוט ברגשות המציפים אותו. באופן זה הוא נאלץ לא אחת לחרוג מתכנוניו המוקדמים, כדי שדמעותיו לא יסגירוהו. נדמה שלא ניתן לפענח את פשר התנהגותו, מבלי להכיר בהשפעתו הרבה של רגש הגעגוע ושאיפתו האנושית לאיחוד משפחתי מחודש על מהלכיו. כעת ננתח את השפעתם של שלושת המרכיבים על דרכי הפעולה של יוסף מרגע המפגש ועד לחשיפת זהותו בפניהם. באמצעות ניתוח של הפסוקים המתארים את רגעי המפגש, ננסה לברר את חלקו של כל אחד מגורמי ההשפעה כמי שמכתיב את התנהלות המפגש מצידו של יוסף (דבריו אל אחיו, ההאשמות שמפנה כלפיהם, בכיו ורגעי שבירתו).

ה. האם צפה יוסף את הגעת האחים למצרים?

השאלה הראשונה שיש לדון בה היא, האם צפה יוסף את הגעתם של אחיו למצרים ונערך לקראת העימות עמם? נדמה שמרבית הפרשנים שיחסו ליוסף תהליך מתוכנן שעצב את דרכי פעולתו, סבורים שיוסף התכונן לקראת מפגש ואף דאג להתרחשותו. ההוכחה לעמדתם הינה העובדה שהאחים נפגשו למרות הסבירות הנמוכה שארוע כזה יתרחש בתקופה של המוני מהגרים המבקשים לקנות מזון. וכך מתרגם המיוחס ליונתן:

"וְיוֹסֵף הוּא הַנְּהוּ שְׁלִיט עַל אֲרָעָא וַיֵּדַע דְּאֲחוּי עֲלִינוּ לְמַזְבֵּן מִנֵּי נְטוּרִין בְּתַרְעֵי קִרְתָּא לְמַכְתּוּב פֶּל דְּעִלִּיל בְּיוֹמָא הַהוּא שְׁמִיָּה וְשֵׁם אָבוּי וְהוּא הַנְּהוּ מַזְבֵּן עֵיבוּרָא לְכָל עַמָּא דְּאֲרָעָא וְאָתוּ אָחֵי יוֹסֵף וּבְלָשׁוֹ בְּסִרְטֵייתָא וּבְפִלְטֵייתָא וּבְבִתֵּי פוּנְדִקְתָּא וְלֹא אֲשַׁכְּחוּהוּ וְעָלוּ לְבִייתָהּ וְסָגְדוּ לֵיהּ עַל אֲפִיהוּם עַל אֲרָעָא"

(תרגום המיוחס ליונתן, בראשית מ"ב, ו)7

מדבריו עולה, כי יוסף לא רק יודע על בוא אחיו, אלא הוא היזם את המפגש בביתו. רד"ק מתאר מנגנון מכירת מזון מסורבל, שנוצר עקב הציפייה של יוסף לפגוש באופן זה את אחיו:

"והוצרכו אחיו לבא לפניו כי הוא המשביר... ותחלה היו הקונים באים אליו כי כן צוה הוא שלא ימכרו עד שיבאו לפניו וישאלו ממנו שיצוה שימכרו להם, וצוה זה בעבור שידע כי אחיו יבואו לקנות התבואה, כי הרעב היה בארץ כנען, ואם יבואו, על כל פנים יתראו אליו, וכן עשו"

(רד"ק שם)8

אולם נראה, שהכתוב רומז דווקא לסבירות נמוכה של מפגש. זאת, על ידי הדגשת הכמות העצומה של המהגרים, תיאור טמיעתם של אחי יוסף בתוך ההמון, ובחזרה על ציון מעמדו הרם של יוסף ביחס לאחיו:

"וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיִם לְשֹׁבֵר אֶל יוֹסֵף כִּי חִזַּק הָרָעַב בְּכָל הָאָרֶץ" (בראשית מ"א, נ"ז)

האם הפער בין מעמדו הבכיר במצרים לבין מראה נפילתם של האחים אפיים ארצה לרגליו, לא יצור בקרבו רצון להתגדר במעמדו ולהוכיח את נצחונו על ידי הגברת תלותם בחסדיו?

עדות ראשונה להשפעת זכרון מכירתו על טהרת תודעת שליחותו מצויה בדברי הטרונים שמשמיע יוסף באזני שר המשקים כנימוק לבקשת החנינה שלו מפוטיפר:

"כִּי אִם זָכַרְתִּי אֶתְךָ כְּאֶשֶׁר יִיטָב לְךָ וְעָשִׂיתָ נָא עִמָּדִי חֶסֶד וְהַזְכַּרְתִּי אֶל פְּרִיעָה וְהוֹצֵאתִנִי מִן הַבַּיִת הַזֶּה: כִּי גָבַב גְּבַבְתִּי מֵאָרֶץ הָעֵבְרִים וְגַם פָּה לֹא עָשִׂיתִי מְאוּמָה כִּי שָׂמוּ אֹתִי בְּבוֹר" (שם מ', "ד-ט"ו)

מאוחר יותר, כשיתמנה למשנה למלך, ויכיר בתפקיד שלשמו נשלח למצרים, יציין יוסף את הולדת בנו הראשון (כ-11 שנים לאחר מכירתו) כמי שהקהה את סבלו, נטרל את געגועיו וסתם את הגולל על עברו:

"וַיִּקְרָא יוֹסֵף אֶת שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה כִּי נָשָׂא אֶת-לֵהִים אֵת פֶּל עֲמָלִי וְאֵת פֶּל בֵּית אָבִי" (שם מ"א, נ"א)

האם כח הנטרול, הזמן שחלף וההכרה ביעוד יעמדו לו בשעת מבחן כשיפגוש שוב את אחיו? האם זכרון 11 השנים הראשונות של בדידות ונשיה לא יגברו ויכתיבו את פעולותיו?

בהתוודעותו לאחיו, בוחר יוסף להסגיר את זהותו דרך החוויה הטעונה האחרונה שלו עמם:

"וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחָיו גִּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגְשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אָחֵיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיִם" (שם מ"ה, ד')

האם זהו הזכרון המשותף היחיד שיוכיח כי האיש הדובר אליהם הוא אחיהם? כלום לא יכול היה לאמת את הכרזתו דרך זכרונות הילדות בחרן, חציית מעבר יבוק, מעללי הדוד יצו, הבריחה משכם ומותה הטררגי של אמו בדרך? נראה אם כן, שהשהות בקרבת האחים הציפה מחדש את תחושות הכעס, הציתה את אש הנקם, והשפיעה אפוא, גם על תוכן הדברים שהשמיע באוזני אחיו ועל בקשותיו התמוהות מהם.

3. רגשות געגוע

17 שנות משפחה הינן פרק זמן ארוך ומשמעותי במהלך שנותיו של אדם. חוויות רבות צבר יוסף: זכרונות הילדות, שלבי ההתבגרות, שעות המרעה בשדות שכם, האחדות המשפחתית לאחר אונס דינה, המסע הארוך לבית סבא כהה העינים בבאר שבע, הסוד הגדול של ראובן. כל אלו, צפו ועלו מן הסתם בשנות הבדידות הרבות - כשיוסף טרם השלים עם גורלו, והוא נאחז בהם כדי לא לאבד את שפיותו. נישואיו והולדת בניו שהפרו את בדידותו ועטפו אותו בחום של משפחה, הצליחו להוות תחליף לזכרונות העבר.

המפגש המחודש עם האחים, מציף, כפי שציינו, תחושות של כעס ושאיפת נקמה. אולם, האם איין בחוסר האונים של האחים, תחושת האשמה האופפת אותם, המידע החדש על נסיונותיו של ראובן למנוע מאחיו לבצע את זממם, דאגתם הכנה של הבנים לשלום אביהם והערבות לבנימין, בכדי לעורר ביוסף רגשות אהבה וגעגוע לחיק משפחתו. ואם כן, האם מסוגל יוסף לשחרר את האחים עם צרורות המזון שקנו במצרים, ולהסתכן בפרידה נוספת שמי יודע אם ומתי תגיע אל סיומה.

7 ובתרגום לעברית על פי כתר יונתן (שם): וידע שאחיו באים לקנות מינה שומרים בשערי העיר לכתוב כל הבאים ביום ההוא שמו ושם אביו, והוא היה מוכר תבואה לכל עם הארץ ויבואו אחי יוסף ויחפשו בשווקים וברחובות ובבתי מלונות ולא מצאוהו ויבואו לביתו וישתחוו לו על פניהם על הארץ.

8 וכן רבים אחרים.

בשנים רגועות יותר ניסה להדחיק מזכרונו? האם שעות הפנאי שלו לא התמלאו בטרדות ההווה שדרשו פתרונות יצירתיים שרק הוא ידע להגות? נדמה אם כן, שטרדות המדינה, שעל ניהולה היה מופקד, הצליחו לעמעם את זכרון האחים. ההתקלות המקרית עמם באחד מביקוריו במחסני המזון, נחתה עליו כרעם ביום בהיר. מצידים בנקודת הנחה זו ניגש לניתוח מאפייני המפגש והתנהגותיו התמוהות.

ז. ההתנכרות

הפסוקים מיטיבים לבטא את הבלבול שאוחז את יוסף, באמצעות חזרה וסתירה פנימית בתיאור דברי יוסף: "וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת אָחָיו וַיִּכְרְמוּ וַיִּתְנַכְרוּ אֵלָיִם וַיִּדְבְּרוּ אִתָּם קִשּׁוֹת וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם מֵאֵין בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן לְשֹׁבְרֵי אֶבֶן: וַיִּכְרְמוּ יוֹסֵף אֶת אָחָיו וְהֵם לֹא הִכְרָהוּ" (שם מ"ב, ז'-ח').

הכתוב חוזר פעמיים על העובדה שיוסף מזהה את אחיו ('ויכרם', 'ויכר'). נראה, שבאמצעות החזרה מנסה הכתוב להמחיש לקורא את ההתלבטות שאחזה ביוסף אם להחשיף בפניהם או לנהוג כזר.

האינטואיציה הראשונית, המונעת מזכרון השלכתו לבור, הייתה של התנכרות ורצון לדבר איתם קשות כדי לחזק את הניכור. אולם, תחת הדברים הקשים שתכנן, משמיע יוסף שאלת שיח מעודנת. שאלה זו מעידה שלמרות הנטיה האינטואיטיבית, הזיק המשפחתי חזק ממנו ואינו מאפשר לניכור להשתלט על שפתותיו. רק כשמתברר ליוסף שאחיו אינם מכירים את הניצב לפניהם, הוא מממש את תכנונו המקורי ומדבר איתם קשות.

נראה שבשלב ראשון זה, אין כל מקום לפרש את המעשה כנובע מתודעת שליחות. זוהי תגובה רגשית מבוהלת של אח שתחושות הכעס מציפות אותו, אולם המילים הקשות שרוצה להשמיע נעתקות מפיו למראה בני משפחתו. רק משעה שהיה מנוי וגמור עמו שהם אינם מזהים אותו, הצליח לתת פורקן ראשון לכעס שהציף את רגשותיו.

ח. הטלת אשמת ריגול על האחים

אזכור החלומות כפתיח לדברי יוסף, משמש בסיס מרכזי לפרשנים המבארים את מעשי יוסף כנובעים משאיפתו לממשם: "וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם מֵרֵגֶלִים אַתֶּם לָרְאוֹת אֶת עֲרֹת הָאֶרֶץ בָּאתֶם" (שם ט').

אכן, ממילים אלו עשויה להזדקר תודעת שליחות של יוסף: לא את הפשטות מכותנתו הוא זוכר, לא את השלכתו לבור, לא את תחינותיו ללא מענה ולא את חילוצו והעברתו לישמעאלים. הדבר אותו זוכר יוסף הוא החלום הישן שניצני מימושו התרחשו לנגד עיניו, עת אחיו השתחוו לו אפים ארצה.

מדוע מוביל זכר החלומות להאשמת אחיו בעוון ריגול? יוסף, שבעת סיפור חלומותיו הראשונים למשפחתו טרם הכיר בסגולת כישוריו בפתרון חלומות, מצוי בהווה בליבה של התגשמות חלום (פרעה) שרק הוא בחכמת א-להים הנדירה השכיל לחזות. המפגש עם האחים מחזיר אותו לחלום הישן שהתיימשק זה מכבר מהתגשמותו. כעת, כשבקיאותו בתורת החלום נתבררה, נטרד יוסף בביאור פשרו, ובמשמעות קורות ההווה לפיענוח מסריו.

"וַיִּרְדּוּ אָחִי יוֹסֵף עֲשָׂרָה לְשֹׁבְרֵי מִמְצָרִים: ... וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְשֹׁבְרֵי בְתוּךְ הַבָּאִים כִּי הָיָה הָרָעֵב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן" (שם מ"ב, ג'; ה').

"וַיֹּסֵף הוּא הַשְּׁלִיט עַל הָאֶרֶץ הוּא הַמְשַׁבֵּיר לְכָל עַם הָאֶרֶץ וַיָּבֹאוּ אָחִי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּ לוֹ אַפָּיִם אֶרְצָה" (שם ו').

המילים 'וכל הארץ' מכוונות לכל ארצות המזרח, ולא לארץ מצרים, שהוזכרה כבר קודם לכן בפסוקים (שם מ"א, נ"ו): "וַיִּחְזַק הָרָעֵב בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם). כמו כן יש לציין, כי הכינוי 'בני ישראל' בפי הכתוב בשונה מכינויים הקודם ומזה שיבוא לאחר מכן 'אחי יוסף'. בנוסף, החזרה על תיאור מטרת בואם, מחזקים את רעיון הטמיעה של אחי יוסף בתוך הבאים עד לבלתי היכר. כיצד אם כן נתקל יוסף בעשרת אחיו?

ו. אפשרות "המפגש המקרי"

ברצוני להציע, בניגוד לדברי המפרשים המייחסים ליוסף את תכנון המפגש עם אחיו, שהמפגש התרחש במישור הטבעי על דרך ה'מקרה'. הדגשת חוסר הסבירות בכתוב מצביעה על המישור הא-לוהי האחראי להתקלות זו. דבר זה הוא בדומה לאיש ש'במקרה' מצא את יוסף תעה בשדה, ו'במקרה' ידע שכוונתו לאותם אלו, ש'במקרה' שמע אותם אומרים "נלכה דתינה" (שם ל"ז, י"ז).

ההתנגדות לפרשנות לפיה יוסף תכנן עוד לפני כן את המפגש, נשענת על שלושה הסברים:

א. **הסבר ספרותי** – אין כל עדות בכתוב לתכנון

המהלך. זאת, בניגוד לסיפור ההמשך, בו הכתוב מתעד במדויק את מעשי יוסף הן בתיאור הציווי לאנשיו, והן בחשיפתם על ידי האחים. מדוע יפסח הכתוב דווקא כאן על ההנחיה שנותן יוסף לאנשיו?

ב. **הסבר פרגמטי** – האם יתכן שיוסף, כשעל כתפיו

רובצת אחריות כבדה של ניהול משק חרום של מדינה בשעת משבר, יסרב כל כך את מנגנון המכירה? במשך יותר משנה, כשאלפי רעבים ממצרים ומהארצות שמסביב לה פוקדים את מחסני מצרים⁹, הוא ימשיך בדרך לא יעילה זו? ללא הפרעה, מבלי שפקידי האוצר יביעו מחאה או התנגדות לעירוב אינטרסים אישיים בניהול ענייני החירום? ואם נקבל את רעיון התכנון, האם שנה שלמה בה לא נרשמה כל עדות להמצאותו של אחד מבין אחיו במצרים, לא הביאה לדחיקתה של הזיית המפגש ולחוסר אמונה בסיכווי התגשמותה?

ג. **הסבר פסיכולוגי** – יוסף מעיד על תהליך גמילה

שעבר מיסורי המשפחה, עם הולדת בנו הראשון "כי נשני א-להים את כל עמלי ואת כל בית אבי" (שם מ"א, נ"א), 11 שנים לאחר מכירתו, וכ-11 שנים לפני המפגש הנוכחי עם אחיו. אמנם ייתכן שלמרות ביטויי ההשלמה, חוויות שונות החזירו אותו לעבר. אולם, דווקא בהווה, בשעה שאחריות כה כבדה רובצת על כתפיו, האם נותר לו כלל זמן להגות במשפחה ובדמיונות של מפגש, שאפילו

⁹ מבראשית מה, ו עולה כי ירידתם השניה של אחי יוסף למצרים התרחשה בשנה השנייה לרעב. הפער בין שתי הירידות, כפי הנראה, לא היה ארוך, שכן שמעון הושאר במצרים, והכסף הגנוב על פי מחשבת האחים שהושם באמתחתם עלול היה לסבך את שמעון.

י. הבחירה בשמעון והשבת כספי האחים אל שיקהם

הכתוב מעצים את 'משחק הכובעים' של יוסף במעבר מתיאור חזות השליט הדואג לבטחון ארצו, לתיאור הרגשות המציפים אותו כשהוא מצותת לשיח אחיו, והשפעתם על מהלכיו:

"וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו אָבֵל אֲשֶׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת" (שם כ"א)

המידע העולה משיח האחים אינו חדש רק עבור יוסף. הקורא ביחד עם יוסף מתוודע בפעם הראשונה למוסר הכליות האוחז באחים על מעשה המכירה. אדישותם המדומה בתיאורם 'האחד איננו' צפה ועולה ככאב חד המנסר את ליבם, המסביר על פי תפיסתם את כל צרותיהם.

הטמנת כספם של האחים חזרה באמתחותיהם, הוסברה על ידי פרשנים שונים בהתאם לתהליך שיחסו לכלל מעשי יוסף¹⁰: בעלי גישת מוטיבצית הנקמה פרשו כי הטמנת הכסף שמשה עילה להצגתם כגנבים, וכך נקמה בהם על מעשה גנבת הנפש שבצעו ביוסף 'גנב גנבתי מארץ העברים'. אחרים, המייחסים ליוסף תהליך של החזרת אחיו בתשובה, פרשו כי הטמנת הכסף שמשה מדד לבחינת תהליך התשובה שעברו. כך, עמדו האחים בפני הדילמה האם להפקיר את חיי שמעון בעבור בצע כסף כפי שהפקירו את חיי יוסף במכירתו לישמעאלים, או שמא ילחמו על השבתו לאביו¹¹.

לפי דרכנו נראה כי בחירת הכתוב לחשוף את הקורא בנקודות זמן זו עם תחושות האחים ועם פרצי הרגש של יוסף בעקבות המידע, משמשת הסבר לפעולות המתוארות לאחר מכן – הרצון להביע את תחושת הקרבה המיוחדת שהוא חש כלפי אחיו, מבלי להסתכן בחשיפת זהותו:

"וַיֵּצֵא יוֹסֵף וַיְמַלֵּא אֶת כְּלֵיהֶם בָּר וַיִּלְהִיב כִּסְפֵיהֶם אִישׁ אֶל שֶׁקוֹ וְלָתַת לָהֶם צֹדָה לְדָרְךָ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן" (שם כ"ה)

נדמה, שהענקת הצידה לדרך תוסבר, אפילו על ידי פרשני אסכולת הנקמה והחזרה בתשובה, כביטוי לחום ולקרבה שמבטא יוסף במחווה זו כלפי אחיו.

הבחירה בשמעון כבן ערובה מושפעת אף היא מהמידע החדש שזה אתה נחשף. יוסף משתכנע בחפותו של ראובן, אולם מדבריו הוא גם קולט כי מול ראובן נשמעו קולות אחרים שלא חסו על נפשו, ובקשו להמיתו. מיקומו של שמעון במערך המשפחתי, והאכזבה ממנו על כי לא תמך בעמדת אחיו הבכור, גרמה להטלת עונש בן הערובה עליו.

אם כן, רכיב ההשפעה על פעולותיו האחרונות של יוסף לפני הפרידה הזמנית מאחיו, הינו ההתרגשות הרגעית הפוקדת את יוסף לשמע דברי אחיו (נבטי אהבה מחודשת, וספיחים של נקמה), והן אינן תוצאה של תכנון ארוך טווח כפי שמציעים פרשנים אחרים.

יא. מנהג יוסף בארוח אחיו

אחי יוסף חוזרים למצרים ומתייצבים בפני יוסף. יוסף מטיל את משימת הארוח על אנשיו, ומופיע רק בשעות

האשמת האחים בריגול מאפשרת ליוסף בירור ראשוני של מטרת ירידתם מצרימה. חשד הריגול יוביל את הנאשמים להפריך את האשמה על ידי חשיפת מטרותיהם. המידע החדש שיחשף, הוא שיקבע את המשך התנהלותו של יוסף מול אחיו.

ט. סיבת המאסר

תהליך הבירור אינו מניב מידע בלתי ידוע ליוסף בשלבי הראשונים, אדרבא חידת חסרונו של בנימין בשרשרת היורדים למצרים נותרת ללא מענה:

"וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדָנִי וְעַבְדֶּיךָ בָּאוּ לְשִׁבְרֵךָ אֲכָל: כָּלֵנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נִחְנוּ בְּנִים אֲנַחְנוּ לֹא הָיָה עַבְדֶּיךָ מִרְגְּלִים: וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לֹא כִי עָרֹת הָאָרֶץ בָּאתֶם לְרֵאוֹת" (שם י"ב)

חשד הריגול אם כן, נותר עומד על כנו, בתקווה שהגברת הלחץ תערער את בטחונם של הנאשמים ותוביל להסגרת פרטים נוספים. ההתעקשות נושאת פרי, האחים מסגירים מידע חדש על משפחתם:

"וַיֹּאמְרוּ שְׁנַיִם עֶשְׂרֵ עַבְדֶּיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד בְּאָרֶץ כְּנָעַן וְהִנֵּה הַקֶּטָן אֶת אָבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינָנו" (שם י"ג)

האם ניתן לצפות שיוסף יוותר אדיש למשמע הדברים? "האחד איננו" - האחים השלימו עם חסרונו של יוסף. אף אחד לא מחפש אותו, אף על פי שמדבריהם עולה כי הם מודעים לכך שאחיהם חי עדיין במקום כלשהו (אחרת היו מציינים כי 'האחד מת'). "והנה הקטן את אבינו" - הכעס על אדישותם כלפי חסרונו של האחד, מתחלף באנחת רווחה לשמע שלומו של האחר. חששו, כי העדרו של בנימין מהמשלחת למצרים מעיד על אסון דומה שפקד את אחיו, מתבדה. במקביל, מידע זה יוצר לפתע געגוע חזק לאח הקטן, הממלא את מקומו בדאגה לצרכי אביו בחברון. פעולתו הבאה של יוסף מושפעת ממערבולת תחושות של כעס על אחיו והרצון לנקום בהם על המשך אדישותם לגורלו, ושל געגועיו העזים לאחיו המבקשים מרגוע:

"וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵכֶם לֹאמֹר מִרְגְּלִים אַתֶּם: בְּזֹאת תִּבְחַנְנוּ חִי פְרָעָה אִם תֵּצְאוּ מִזֶּה כִּי אִם בָּבוֹא אַחֵיכֶם הַקֶּטָן הִנֵּה: שְׁלַחוּ מִכֶּם אֶחָד וַיִּקַּח אֶת אַחֵיכֶם וְאֶתֶם הָאֲסָרוּ וַיִּבְחַנְנוּ דְבָרֵיכֶם הָאֵמֶת אֲתֶכֶם וְאִם לֹא חִי פְרָעָה כִּי מִרְגְּלִים אַתֶּם: וַיֵּאסֹף אֹתָם אֶל מִשְׁמַר שְׁלֹשַׁת יָמִים" (שם י"ד-י"ז)

כינוי בית הסהר במילה 'משמר' רומזת למרכיב הנקמה שבפעולת יוסף, שהושם אף הוא במשמר בעקבות ההסתבכות בבית פוטיפר (שם מ', ג'-ד'; ז').

שלושת ימי המשמר מביאים לשינוי באופן דיבורו של יוסף לאחיו ובהוראותיו אליהם. השליט הזר חושף בפני האחים את סיבת השוני:

"וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף בְּיָוֶם הַשְּׁלִישִׁי זֹאת עָשׂוּ וְחִיו אֶת הָאֶלֶּהִים אֲנִי יָרָא: אִם בְּנִים אַתֶּם אַחֵיכֶם אֶחָד יֵאָסֵר בְּבֵית מִשְׁמַרְכֶּם וְאֲתֶם לְכוּ הַבֵּיאוּ שִׁבְרֵךְ רַעְבוֹן בְּתֵיכֶם: וְאֶת אַחֵיכֶם הַקֶּטָן תְּבִיאוּ אֵלַי וַיֵּאמְרוּ דְבָרֵיכֶם וְלֹא תִמוּתוּ וַיַּעֲשׂוּ כֵן" (שם מ"ב י"ה-כ')

שלושת הימים נטרלו לחלוטין את מרכיב הנקמה ותחתיו צפה ועולה תודעת השליחות. מהותה של תודעת השליחות נותרה בשלב זה עלומה, אולם יוסף מקווה שהיא תתברר בהמשך. געגועי יוסף לבנימין לא קהו, אולם בהעדר רצון הנקמה אין טעם במאסר כל האחים, ניתן להבטיח את הגעתו של בנימין על ידי מאסרו של בן ערובה אחד.

¹⁰ עיינו בעיון לפרשת מקץ בארבע הגישות להסבר מעשי יוסף.

¹¹ עיינו: G. Wenham, Genesis 16 – 50, WBC, Mexico 2000, p. 409 המביא את הדעות השונות.

יב. הטמנת הגביע באמתחת בנימין

יוסף רוצה את בנימין לציודו, ובשלב זה זוהי השאיפה הוודאית היחידה ביחס למשפחתו. עמדתו ביחס לאחיו ואביו טרם הוכרעה, ויתכן שהמפגש האינטימי עם בנימין יסייע בקבלת ההחלטה. לא נראה שבדיקת מסירות נפשם על בנימין עמדה במוקד המזימה, שכן זו הוכחה מרגע שיהודה הציג את עצמו וחבר אחיו לעבדות תחתיו. התעקשותו של יוסף על דינו של 'גונב הגביע' נובעת מרצונו העמוק לחידוש הקשר המשפחתי עם בן אמו האהובה, שאולי יהווה גשר לאיחוד המלא:

"וַיֹּאמֶר חֲלִילָה לִי מַעֲשׂוֹת זֹאת הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא? הֲיֵהָ לִי עֶבֶד וְאַתֶּם עִלּוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (שם מ"ד, ז')

ט. הגורם לחשיפת זהותו

פרטי המציאות הולכים ונחשפים, אולם התמונה השלמה טרם התבררה. הציתות לשיחות האחים העלה פרטים חשובים להשלמת חלקיה, אולם חידה גדולה נותרה בלתי מפוענחת. הגביע שהושם באמתחת בנימין הוא ניסיון אחרון להרכיב את חלקי הפאזל. רק בפניו ניתן להסתכן בהזדהות מבלי לחשוש מתוצאותיה, ולברר מה ארע מאז אותו יום מר ונמהר, בו נתבשר אביו על מכירתו לישמעאלים.

ההתייחסות עם בנימין אמנם לא התרחשה, אולם תמונה שלמה אחרת נחשפה בנאומו של יהודה. לא תמונת 22 השנים שחידתם נותרה בלתי פתורה, וגם לא תמונת החלום. דברי יהודה חשפו את תמונת האב האבל והכואב, שלצערו הגדול מנשוא לא נמצא מרפא. נאום יהודה העמיד את יוסף כמי שמאיים לפגוע במקור הנחת האחרון של אביו ולהאיץ את מיתתו, במקום לגאול אותו מיסורי האבל והיגון.

יוסף, בנו האהוב של יעקב, שהושאר בחברון בעוד אחיו רועים בשכם, בגלל קושי פרידת אביו ממנו, הוא מקור צערו של אביו במשך עשרים ושנים. כעת, משנתנה ההזדמנות לרפא את הצער, מעשי יוסף דווקא מגדילים את כאבו, ואילו את מקומו בדאגה לאב, תפס יהודה בנאמנות אין קץ לשלום אביו.

הצעת יהודה למכור את עצמו לעבדות עולם כדי למנוע את צער אביו, היא הגורם לשבירתו של יוסף ולחשיפת זהותו. עד לנאום יהודה, השפיעו שלושת המרכיבים על התנהגות יוסף עם אחיו. תמונת האב שצייר יהודה ונכונותו לשהייה ממושכת במצרים למען הבטחת שלומו של האב הזקן (על אף חפותו), חדדה בליבו של יוסף את תודעת השליחות שהתערערה קמעה בלהט הרגשות של התקופה האחרונה. התעוררות תודעת השליחות הביאה לשקיעתן המיידית של רגשות הכעס והנקם, הגעגוע והחמלה. יעודה של השליחות התבהר לפתע, "העוד אבי חי", שואל יוסף. 'כי למחיה שלחני אלו-הים לפניכם'.

אבלו של האב על מחשבת מות הבן ב- 22 השנים היה בלתי נמנע, ויסורי הבדידות של הבן המופקר היו הכרחיים. איחוד מוקדם מידי היה פוגע בתהליך שהוביל למינויו של יוסף לאדון כל ארץ מצרים המחיה פלטה גדולה, אולם עתה משהושלמה ההכנה לשליחות 'מהרו ועלו אל אבי... ואמרתם אליו ... רדה אלי אל תעמוד' (שם מ"ה, ט')

ההסבר האקלקטי שהצגנו, המונה שלושה מרכיבי השפעה שעיצבו את התנהלות יוסף מול אחיו, מעלה תמיהה לגבי

הצהריים. בסעודה עצמה נראה יוסף כמי שמשחק בין כיוסי זהותו, לשליחת רמזים לחשיפתה. מהו הגורם לעיכוב המפגש, ומה פשר התנהגותו של יוסף במהלך הסעודה? הסתרת זהותו של יוסף במפגש הראשון התפרשה על דינו כנובעת מבלבול ומחשש שחשיפה מוקדמת עלולה לטרפד את כמייהתו לדלות פרטים על אודות מצב משפחתו וסיוכיו המפגש עמם. המהלך התברר כמשיג את מטרתו. נראה שבתקופת הביניים שבין שני המפגשים מחליט יוסף להמשיך בתהליך ההסתרה, אולם מראה בנימין, אחיו האהוב, שידו לא הייתה במעל המכירה מקשה על יוסף ההחלטה:

"וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶתְּם אֶת בְּנֵימִין וַיֹּאמֶר לְאֲשֶׁר עַל בֵּיתוֹ הֲבֵא אֶת הָאֲנָשִׁים הַבְּיָתָה וְטַבַּח טַבַּח וְהָכֵן כִּי אֲתִי לֵאכְלוּ הָאֲנָשִׁים בְּצִדְקָתָם" (שם ט"ז)

דחיית המפגש עם האחים עד לשעות הצהריים, נועדה להרגיע את יוסף ולתת לו כוחות לפעול בשיקול דעת, ולא מתוך פרץ הרגשות שהתעורר בו למראה בנימין. יוסף מנחה את עבדיו כיצד לנהוג באורחיו, מודיק אותם למענה אפשרי למקרה שיזכירו את אמתחות הכסף המלאים, ומתחזק מחוץ לביתו עד לשעת הסעודה.

דחיית המפגש אינה מצליחה להרגיע את ערגתו של יוסף לאחיו הקטן היושב בביתו. מראה בנימין היושב סביב שולחנו, מחדש את פרץ דמעותיו והוא נאלץ לצאת ממקום הסעודה ולהסתגר בחדרו:

"וַיֵּשֶׂא עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת בְּנֵימִין אָחִיו בֶּן אָמוֹ וַיֹּאמֶר הֲזֶה אָחִיכֶם הַקָּטָן אֲשֶׁר אָמַרְתֶּם אֵלַי וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יַחַד בְּנֵי: וַיְמַהֵר יוֹסֵף כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל אָחִיו וַיִּבְקֶשׂ לִבְכוֹת וַיָּבֵא הַחֲדָרָה וַיִּבְךְ שָׁמָּה" (שם כ"ט-ל')

המאבק הפנימי המתרחש בליבו של יוסף, בא לידי ביטוי בתיאור המקביל של מאמץ יוסף להתעשת ולשוב אל אחיו במעמד של מארח מצרי:

"וַיִּרְחַץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק וַיֹּאמֶר שִׁימוּ לְחֶם" (שם ל"א) זאת, מול מעשים בלתי מרוסנים לכאורה העלולים לעורר את חשד האחים ולהסגיר את זהותו.

"וַיֵּשְׁבוּ לִפְנֵי הַבָּכָר כַּבְּרָתוֹ וְהִצְעִיר פְּעֻעֲרָתוֹ וַיִּתְמָהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ: וַיֵּשֶׂא מִשְׂאֵת מֵאֵת פָּנָיו אֲלֵהֶם וַתִּרְבַּ מִשְׂאֵת בְּנֵימִין מִמִּשְׂאֵת כָּלֶם חֲמֵשׁ יָדוֹת" (שם ל"ג-ל"ד)

קשה לקבל את עמדת הפרשנים הטוענים כי במעשה העדפתו המופגנת של בנימין, בוחן יוסף אם מידת הקנאה שהובילה למכירתו עודנה מאפיינת את התנהגותם. פרשנות זאת איננה משכנעת משני טעמים:

א. וכי ניתן להשוות גילויי העדפה של אב לבנו, למקרה חד פעמי של מנה מחומשת מצידו של מארח זר? כלום יכולה שתיקת האחים למראה צלחתו העמוסה של בנימין להעיד על תיקון מידת הקנאה שהניעה את מעשיהם הנתעבים בעבר?

ב. הכתוב זועק את יציאת ליבו של יוסף אל בנימין, האם אין בכך הסבר מספק להעדפתו אותו, ולרצונו לבטא במעט את רחשי ליבו הצפונים!?

יכולת האיפוק של יוסף מגיעה לקצה גבול יכולותיו. הסבלנות הנדרשת להשלמת חלקי התמונה ולהכרעה בשאלת יחסי העתיד עם אחיו, מאיימת לפקוע. פעולתו הבאה של יוסף נובעת מהרצון לקדם את תהליך הברור ואת שלב ההכרעה.

הצורך בתיעוד מקראי מפורט כל כך של אמוציות רגשיות ושל מעשים הנובעים מבלבול ומבוכה. תמיהה זו איננה רובצת לפתחן של הגישות הפרשניות המתארות תהליך של הגשמת חזון יעודי, מכיוון שאלו מסרים המשתלבים עם רעיון התשובה המקראי, ותודעת השליחות הא-לוהית שצריכה ללוות את מעשי האדם.

את המענה לתמיהה ננסה להציג באמצעות השוואה למסר הכפול העולה מניתוח פסוקי מעשי אברהם בדרכו לעקוד את בנו. כידוע, ניתן לפרש את תיאורי אברהם במסע העקדה כמבטאים את קור רוחו של אברהם, תוך דחיקת רגשותיו והתמסרות טוטאלית לציווי הא-לוהי. במקביל, ניתן גם לעמוד על ביטויי רגש, עיכוב והתלבטות, העולים מפרוט ההכנות למסע, מספר המצטרפים אליו, ונוסח המענה של אברהם לשאלת 'איה השה לעולה'¹². ההבנה הכפולה העולה מניתוח הפסוקים היא המעצימה את דמותו של אברהם, ומאפשרת הזדהות רבה יותר עם המרכיב האנושי של אב המצר על הציווי לעקוד את בנו, אולם מצליח להתגבר על הרגש האנושי הטבעי ולהתמסר לציווי הא-לוהי.

יוסף, כאברהם, מגלה ביטויי רגש אנושיים ומובנים, ואף נותן להם פורקן בשלבים שונים של המפגש. מעלתו של יוסף היא היכולת להתעלות על רגשות הכעס, ועל שאיפת הנקם ולהתמסר לשליחות הא-לוהית ולהבין אותה כמי שצריכה להכריע את פעולותיו. אלמלא תיעוד רגשותיו העזים, ספק אם היינו מבינים את מלוא משמעותו של הכינוי הבלעדי בו זכה - יוסף הצדיק.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר ברכי אליצור תשל"ד *
* עורך: אורי יעקב בירן *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
* *

¹² עיינו במאמרו של יהונתן יעקבס, "ויאמר הנני" - דמותו של אברהם בפרשת העקדה", בראש השנה יכתבון אלון שבות, תשס"ג, עמ' 119 – 132.